

SERIA DE AUTOR MATEI CĂLINESCU

OPERE. AUTOBIOGRAFICE ȘI LITERARE

Matei Călinescu (15 iunie 1934, București – 24 iunie 2009, Bloomington, Indiana) a fost poet, prozator, eseist, critic, teoretician literar, profesor de literatură comparată. După absolvirea Universității din București, Secția engleză (1957), e angajat corector, apoi redactor la *Gazeta literară*, unde publică articole despre scriitorii interbelici moderniști (mulți înfierăți oficial) și promovează tinerii scriitori, afirmându-se în anii '60 ca o conștiință critică a generației sale. În 1963 devine asistentul lui Tudor Vianu la Catedra de literatură universală și comparată a Universității din București. În 1973 părăsește România și-și începe cariera universitară la Indiana University din Bloomington ca visiting professor și bursier Fulbright. Lasă în urmă o activitate bogată, care include șapte cărți de critică și istorie literară, trei volume de poezie și un roman (*Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, 1969, încununat în același an cu Premiul pentru proză al Uniunii Scriitorilor din România). Rămâne devotat universității din Bloomington, unde predă la Catedra de literatură comparată (al cărei șef este între 1996 și 1998). Primește bursa Guggenheim (1976–1977) și este fellow la Woodrow Wilson Center (1995–1996). Printre cărțile publicate în limba engleză se numără *Faces of Modernity: Avant-Garde, Decadence, Kitsch*, 1977; *Five Faces of Modernity: Modernism, Avant-Garde, Decadence, Kitsch, Postmodernism* (ediție revăzută și adăugită, 1987), tradusă în nouă limbi (în română cu titlul *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, 1995; ediția a II-a revăzută și adăugită, 2005), și *Rereading*, 1993 (în versiunea românească adăugită, *A citi, a reciti: către o poetică a (re)lecturii*, 2003). După 1989, Matei Călinescu redevine o prezență familiară în peisajul editorial românesc. În 1994 publică, împreună cu Ion Vianu, *Amintiri în dialog*. Urmează *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: amintiri, lecturi, reflecții* (2002), *Portretul lui M* (2003; în 2008 apare traducerea suedeză a cărții, *En väg genom världen*, în 2009 versiunea engleză, *Matthew's Enigma: A Father's Portrait of His Autistic Son*, iar în 2012 cea spaniolă, *Retrato de M*), *Tu: elegii și invenții* (2004), *Un fel de jurnal (1973–1981)* (2005), *Eugène Ionesco: teme identitare și existențiale* (2006) și *Mateiu I. Caragiale: recitiri* (2007). Editura New York Review Books pregătește publicarea traducerii engleze a romanului său (*The Life and Opinions of Zacharias Lichter*) în seria „Classics“. Din 2016, cărțile lui vor apărea la Editura Humanitas într-o serie de opere care, urmând îndeaproape dorința testamentară a autorului, intenționează să redea, până în 2020, integralitatea scrierilor sale.

MATEI CĂLINESCU

Un altfel de jurnal

Ieșirea din timp

Ediție îngrijită de
RALUCA DUNĂ

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Se dedică prietenului meu
Mircea Ivănescu

Notă asupra ediției

Într-un interviu pe care i l-am luat lui Matei Călinescu în 2004, el recunoștea că scrierile sale, de la poezie și roman, la teorie și critică literară, se subscriu, privite retrospectiv, unui proiect autobiografic global, un puzzle din care, în acel moment, lipseau câteva piese. *Un altfel de jurnal: ieșirea din timp* completează, în mare parte, misteriosul puzzle, aducând o împlinire deopotrivă tragică și biruitoare – prin excepționala valoare estetică – proiectului autobiografic de o viață. Nu vom ști dacă la capătul editării seriei de autor de către Editura Humanitas vom obține acel puzzle presimțit în 2004, dar, în orice caz, acest proiect editorial urmărește indicațiile cu caracter testamentar din 2009. Chiar dacă primele notații datează din 2004, autorul recunoaște că acest altfel de jurnal – „altfel“ prin caracterul său exclusiv postum – începe din 2007, atunci când află că este „condamnat la moarte prin boală“. Consemnările din 2004–2006 sunt adăugate, mărturisește el, ulterior, tocmai datorită dimensiunii lor inconștient anti-proiective: jurnalul postum începuse să capete ființă înainte ca destinul diaristului să intre într-o zonă a implacabilului. Preluând o metaforă borgesiană pe care Matei Călinescu însuși o folosește comentându-l pe Mateiu Caragiale, vom privi *Un altfel de jurnal* ca pe „micul său Aleph“, în care se oglindește și care-i oglindește chipul, o lume în miniatură, conținând, pe lângă ceea ce se vede, și ceea ce nu se vede, pe lângă ceea ce se spune, și ceea ce va rămâne nespus...

Acest jurnal, scris cu conștiința acută a „postumității“ sale, reprezintă într-un fel cheia de boltă a operei atât de diverse a lui Matei Călinescu. Scris în afara timpului, într-un timp suspendat, în așteptarea morții și cu privirea întoarsă înapoi, scufundată în oceanul propriului trecut, jurnalul poate recupera simbolic, imagina o identitate pe cale de descompunere și aneantizare. Meditație asupra timpului, asupra eului și a memoriei, asupra morții, iubirii și trupului, nu în ultimul rând asupra credinței și necredinței, această operă de o frumusețe stilistică pe alocuri comparabilă cu Proust este în același timp căutare disperată și epifanie, deșertăciune a deșertăciunii (ca *literatură*) și ultimă, sigură bucurie a *vieții*, trăită intens în ambele ipostaze, ca inutilitate absolută („nimic nu contează“), cât și ca maximă împlinire a existenței cotidiene (*one day at a time*). Am putea vedea jurnalul matein ca ilustrare a *vanitas*-ului flamand, ca *memento mori* continuu, etalare a deșertăciunii celor omenești, dar și opulență a materiei, bucurie a *vieții*, revărsare de lumină... Nu e întâmplător comentariul asupra tabloului lui Bailly: jurnalul este, în ansamblu, un paradoxal *Autoportret cu vanitas*.

Dedicată prietenului Mircea Ivănescu, de care îl leagă, după cum mărturisește în jurnal, mai ales un „limbaj secret“, *matein* prin excelență, această scriere ascunde și revelează, construiește într-o arhitectură fluidă, muzicală, biografia fantasmatică a propriei existențe și a propriului sine *autentic*. „Cine sunt eu acum“ e o întrebare care revine în jurnal, implicit sau explicit, iar eul, din perspectiva conștientizată, asumată biologic și spiritual, a morții, se prezentifică prin limbajul lui *acum*. Acest caracter imediat (dat și de lipsa revizuirii textului de către autor) impune o anumită structură stilistică, flexibilă, instabilă, uneori cu idei, fraze, nuclee semantice repetitive, specifică unui text care, asemenea eului care l-a generat, e suspendat în durată, experimental, nedesăvârșit. Cu atât mai acut se resimte această imediatitate, ezitare, tulburătoare nedesăvârșire, în ultima parte

a jurnalului, din 2009, acolo unde timpul nu mai are răbdare, „unde somnul alb“ pune stăpânire pe zile... Această ultimă parte a jurnalului este de multe ori dictată soției, cu paranteze care indică (in)deciziile autorului (pe care le-am păstrat ca atare), punctând sugestii și împingând textul spre o zonă dureroasă, spre un imponderabil alb al scriiturii.

Există mai multe pasaje în care autorul se întreabă care este sensul acestor pagini de jurnal, altele în care afirmă că imposibilitatea și lipsa unui proiect adevărat l-au împins spre genul minor al jurnalului... care este în fond un anti-proiect, întors spre trecut sau agățat de prezentul unei zile. Las cititorului satisfacția de a afla acel pasaj paradigmatic în care autorul se întreabă dacă acest *anti-proiect* al jurnalului nu constituie cel mai autentic proiect al său, singura sa operă „adevărată“.

Manuscrisul, în forma actuală, ne-a fost pus la dispoziție de soția autorului, doamna Adriana Călinescu (Uca), căreia îi mulțumim și pe această cale. Din textul original – care se află la Lilly Library, în Bloomington – au fost eliminate, în această primă ediție, care apare în pragul celor șapte ani scurși de la dispariția autorului, unele pasaje cu referințe strict medicale sau care, în acest moment, ar fi putut leza anumite persoane apropiate sau încă în viață. Din același motiv, respectând și sugestiile autorului, unele nume au fost înlocuite prin inițialele lor.

Întrucât mai multe fragmente de texte (literare, personale, diverse citate) apar, în jurnal, în limba engleză și franceză, am optat pentru păstrarea variantei originale și traducerea lor, în notă. În general, traducerile au reprodus variantele românești deja existente, mai puțin în cazul citatelor din Biblie, unde autorul utilizează mai multe ediții ortodoxe, unele rare, căutând varianta ideală în funcție de relevanța ei poetică. Mulțumim doamnei Mona Antohi pentru traducerea acestor pasaje și a altora, fără corespondent în edițiile românești, cât și pentru dificila muncă de redactare. O mențiune specială pentru Florin

Bican, care ne-a oferit o traducere de excepție a poemului scris de John Donne. Unele fragmente cu caracter personal au fost traduse de soția autorului și sunt semnate prin inițiale; notele autorului au fost păstrate în forma inițială și poartă semnătura M.C.

Finalizarea acestui volum, care deschide seria Matei Călinescu alături de *Portretul lui M* și *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, nu ar fi fost posibilă fără implicarea celor care au crezut în el. Mulțumirile mele tuturor.

Raluca Dună
27 aprilie 2016

Prefață

De ce *Un altfel de jurnal*? Intenția titlului a fost să deosebească acest jurnal conceput de la început ca postum – în sensuri pe care le voi explica îndată – de *Un fel de jurnal (1973–1981)*, apărut în 2005, în care ideea de postumitate nu juca nici un rol. E perfect legitimă întrebarea: nu e orice jurnal prin definiție postum? Răspunsul e da și nu. Da, istoric vorbind, pentru că, fiind o scriere din principiu adresată doar sieși, total sinceră și înregistrând secrete intime și neintime, precum și gânduri ascunse, potențial ilicite, publicarea antumă ar contrazice însăși logica internă a jurnalului. Dar nu, dacă ne referim la ultima sută de ani, în care jurnalul a devenit un gen literar între celelalte genuri literare, o formă a autobiografiei.

Primele intrări din *Un altfel de jurnal*, datate între 2004 și 2006, sunt amintiri-evocări ale fiului meu, decedat la 1 martie 2003, despre care am scris o carte îndoliată, *Portretul lui M*, apărută în septembrie 2003. *Un altfel de jurnal* începe propriu-zis în martie 2007, când mi s-a impus ideea de jurnal postum, lipsit de reverii proiective, de planuri și de gânduri îndreptate spre viitor (primele intrări, care se armonizează cu această idee, au fost adăugate ulterior). Curând, în iunie 2007, urma să împlinesc 73 de ani. Evident, vârsta cronologică și cea „socială” nu au decât o legătură indirectă cu vârstele interioare, subiective și fluctuante, ale individului: acesta se poate simți, simultan sau succesiv, tânăr sau bătrân, adolescent sau copil, adult lucid și activ sau împovărat de ani, de secole, de milenii chiar – „J’ai

plus de souvenirs que si j'avais mille ans“, spunea Baudelaire în *Les fleurs du mal* (1857), la vârsta de 36 de ani.

În cursul anului 2007, *Un altfel de jurnal* se voia, între altele, o mărturie a multiplelor vârste interioare ale unui autor bătrân, confruntat cu o moarte care va surveni mai devreme sau mai târziu. Se mai voia și un jurnal de amintiri (al mișcărilor imprevizibile ale memoriei) și, în plus, un jurnal de lecturi. Se poate înțelege, din ce am spus până acum, de ce partea întâi a acestui jurnal e alcătuită din fragmente eterogene, unificate prin atmosferă și tematică, nu însă și prin scopul imediat pentru care au fost scrise.

Partea întâi se încheie – neintenționat, dar simbolic – cu intrarea din 18 ianuarie 2008. Peste o săptămână aveam să primesc diagnosticul de cancer terminal. Din momentul în care e diagnosticat, bolnavul de cancer, chiar dacă malignitatea din trupul lui e descoperită într-o fază foarte timpurie, capătă în lumea medicală numele de supraviețuitor. Statisticile supraviețuirii, depinzând de vârsta bolnavului, de condiția lui fizică generală, de caracteristicile individuale ale cancerului (locul, tipul, faza), se pot extinde de la câteva zile sau săptămâni la ani și la decenii. Nu intru în amănunte. Partea a doua a jurnalului de față s-ar fi putut intitula *Jurnalul unui supraviețuitor*. E o nouă și desigur neanticipată justificare a titlului mai cuprinzător *Un altfel de jurnal*. Căci e desigur *altfel* când scrii din perspectiva unui supraviețuitor, și mai ales a unuia care mai are de trăit (statistic), cu toate tratamentele avansate de azi, unul sau doi ani. Foarte improbabil trei.

M.C.

10 decembrie 2008

PARTEA ÎNTÂI

Problema memoriei

25 mai 2004 (Bloomington)

De la moartea lui M totul a fost altfel... Ieri m-am tot gândit la mintea lui întortocheată și totuși atât de simplă. Au trecut doi ani și mai bine de când a murit, dar în memoria mea el învie uneori pe neașteptate, miraculos și dureros. Mă mișc mereu printre lucruri rămase de la el, jucării în fosta lui cameră, caiete, cărți, mobile cumpărate pentru el când era în școala primară, haine de-ale lui care-mi vin și pe care le port cu drag – T-shirturi acum, în plimbările mele prin Bryan Park. Absența lui a devenit calmă și învăluitoare, fără secrete. Dar când și când, îl învie brusc în mine câte un obiect care se transformă, nu știu cum, în semn. Un semn de la el! Ieri a fost o foaie de hârtie. Am simțit nevoia să mă gândesc la el, să scriu despre el.

E evident că el, cum se spune despre autiști, nu se putea pune în situația Celuilalt, nu putea ghici ce gândește, ce sentimente are, ce intenții, ce dorințe, ce așteptări; dar, în felul lui, compensa această incapacitate, prin puțința de a-l pune imaginativ pe Celălalt în propria lui situație, de a presupune că acesta îi împărtășește gândurile, întrebările, nedumeririle, intențiile, dorințele și așteptările. Cu alte cuvinte, îi atribuia Celuilalt (în mod egotist? eu aș zice, dimpotrivă, în mod generos, deschis, deși greșit) o cunoaștere perfectă a propriilor lui stări mentale. Când, inevitabil, apăreau neînțelegeri, eșecuri de comunicare sau chiar conflicte, el se retrăgea repede în sine, uneori aparent

supărat, alteori cu deplină seninătate, dar în sinea lui, cred, era mai ales trist, se închidea în singurătatea lui ca într-o fortăreață, suferea că nu este înțeles, deși el nu ascundea nimic; sau, poate, odată intrat în fortăreața lui interioară, cu stoicismul lui natural, suferința lui inițială se topea într-un fel de ataraxie, într-o indiferență față de lucruri care surveneau, dar asupra cărora el n-avea nici o putere.

Cât de mult m-a emoționat bilețelul pe care l-a găsit ieri Uca, acoperit cu scrisul lui anevoios, stângaci, de copil care cu greu învață încă să deseneze literele, una câte una, una mai mare, alta mai mică. Bilețelul mi-era adresat mie și nu-mi amintesc să-l fi citit vreodată. După toate aparențele fusese scris cu ani în urmă și uitat printre hârtiile lui, printre nesfârșitele lui liste cu rezultate sportive, copiate cu sârguință din ziar, sau cu pronosticurile lui pentru diferite evenimente sportive pe care le compara cu acelea ale lui Julian, în cursul lungilor lor convorbiri telefonice (nu se sătura să stea astfel de vorbă cu prietenul său, contrazicându-l repetat și fericit și fiind la fel de fericit când acesta, la rândul lui, îl contrazicea, într-o simetrie de dezaorduri perfect previzibile). În acel bilețel rătăcit – probabil că pentru M fusese suficient să-l scrie, ca și când, magic, eu aș fi putut lua cunoștință de conținutul lui fără a-l citi – el voia să-și ceară scuze (fără a le cere în chip direct), explicându-mi (fără să explice de fapt) de ce, cu o seară înainte, refuzase să-mi vorbească. Scris fără punctuație și fără legături gramaticale, dar cu o singură minoră greșeală ortografică, care nu știu de ce mă înduioșează („Hellow“ în loc de „Hello“), iată ce-mi spunea M (traduc în românește și introduc semne de punctuație): „Hellow! Cum a fost noaptea ta, Tată? De ce ai crezut că nu vreau să vorbesc? Ieri mi-a intrat hârtie în mașina de ras. Am încercat s-o scot cu degetul“.

Încerc să reconstitui scena care l-a făcut să scrie acest bilet. Probabil că el tăcuse cu încăpățănare, poate chiar cu o furie reținută, când, în timpul cinei, eu îi pusese câteva întrebări oare-

care (ce-ai făcut azi? cum a fost ziua ta? cum a fost la școală?), ca să angajez o conversație cu el, cu toate că știam că astfel de întrebări îl irită. Știam și totuși încercam – rareori și cu un succes moderat, dar cu atât mai îmbucurător pentru mine cu cât era mai neașteptat. În fond, nu voiam decât să inițiez o conversație de ordin „fatic“, cum ar zice lingviștii – menită nu să comunice ceva, ci doar să creeze ambianța pentru o comunicare posibilă, o conversație oarecare – un mod de a înlătura *greutatea socială* a tăcerii, care poate deveni apăsătoare când doi sau mai mulți oameni, membri ai aceleiași familii, se găsesc împreună în jurul unei mese. Voiam deci, cedând fără să mă gândesc unui impuls firesc, „să sparg tăcerea“. Tăcerea lui M, în acea seară, mi se va fi părut ostilă, cum poate nu era. Desigur, ce fac acum e să plasez ceva verosimil peste un gol de memorie, peste o pată albă: *du vraisemblable plaqué sur de l'oublié*. În împrejurări de acel fel, cum convenisem cu Uca, trebuia să ne abținem de la orice reacție, trebuia să acceptăm ceea ce ni se părea nefiresc în chipul cel mai calm, mai firesc. Eu totuși, în seara aceea, mă voi fi supărat, îi voi fi spus lui M ceva în genul: „Dacă tu nu vrei să vorbești cu mine, nici eu nu mai vorbesc cu tine“. Oricum, în dimineața următoare, simțindu-se cumva vinovat – deși el era de fapt totdeauna esențial *nevinnovat* –, mi-a scris biletul criptic pe care l-am citat. Întrebându-mă cum a fost noaptea mea (știa că am insomnii) el răspundea întrebării mele din ajun: „Cum a fost ziua ta?“ Voia astfel să sugereze că n-avusese o zi bună? Sau poate că întrebarea mea n-avusese nici un sens? Pentru partea a doua a biletului, pe care eu n-o înțelegeam deloc, Uca propune următoarea interpretare: trecându-și degetul peste lama din mașina de ras – pentru a înlătura cine știe ce mică impuritate, poate chiar un petecel de hârtie –, se tăiase, se speriasse de sânge, se închisese în el însuși. Noi ar fi trebuit să știm: căci el avea convingerea, cum am spus la începutul acestei însemnări, că gândurile și grijile lui puteau fi „citite“, că mintea lui era o carte deschisă.

I se părea că e inutil să explice, iar pe de altă parte îi venea greu să găsească cuvintele potrivite pentru ceea ce ar fi trebuit să spună. Își dădea seama că are dificultăți de limbaj. Avusese oare conștiința că nu le făcuse față în bilețelul lui și de aceea nici nu mi-l mai înmânase? Mai degrabă cred că scriindu-l se simțise imediat eliberat, ca și când eu l-aș fi citit chiar în timpul scrierii lui și totul ar fi fost clarificat, deschizând poarta uitării. „Eu uit mult“, spunea el. Uita într-adevăr mult și, mai ales, repede.

Luni, 28 februarie 2005 (Turnu Severin)

Gheață, vânt puternic, cer albastru, soare. Ieri a nins toată ziua, bogat și trist, ca-n Bacovia. Și ieri, și azi, la cimitirul Sfântul Dumitru – până ieri nu știam că acesta îi e hramul, ca și al bisericuței din cuprinsul lui. La locul de veci al Burilenilor, unde am înmormântat acum doi ani urna albă cu cenușa albă a lui M, adusă de peste ocean. Suntem aici amândoi, Uca și cu mine, și ne vedem sculptate, în pedestalul de marmoră al monumentului, deasupra numelui lui, numele ei și al meu, cu data nașterii (1941–; 1934–) și data morții lăsată în alb: mai devreme, mai târziu, într-o fracțiune de secundă va fi și această dată înscrisă acolo. Uca pare încântată să-și vadă numele alături de al lui M, alături de al meu. Știm unde vom fi – fără să fim – după ce vom fi fost fără să fi fost – ceea ce e, într-un fel, liniștitor. După cimitir, invențiuni de Bach cu Glenn Gould (înregistrare din 1977, anul nașterii lui M), ascultate la cască. Minuni sonore după minuni. Orașul acesta, prosper încă în anii 1930, a murit între timp. Tăvălugul istoriei, mai degrabă al non-istoriei sau al anti-istoriei, a strivit locurile amintirilor din copilărie. Au rămas doar imagini, ca niște frunze uscate, fragile, regăsite într-un ierbar de școală primară. Pe locul vilei Burileanu se ridică sediul administrativ al hidrocentralei Porțile de Fier. Din marele parc de altădată, cu pomi de tot felul, cu boschete al căror miros subtil în zilele de arșiță de

miez de vară îl respiram adânc, cu nesaț, pare a fi scăpat un singur platan dintr-un colț, cu trunchiul foarte gros, cenușiu cu pete albe, salvat poate de poziția sa mărginașă și de alte împletiri de hazarduri. În cimitir, am fotografiat placa în care sunt săpate numele noastre. Da, e liniștitor să știm că vom fi (fără să fim) aici, cu M. Era frumos acolo, cu gheața sclipind în soare. Cu băltoacele de acum câteva zile transformate în cristal de pe suprafața căruia vântul a împrăștiat zăpada. Puri-tatea gerului.

1 martie 2005 (Turnu Severin)

Ger (minus opt grade azi-dimineață). Uca i-a trimis ieri-seara prin mail un mesaj lui Iri (împlinește 40 de ani). Pregătiri pentru parastasul de la cimitir – colivă, colaci. Soții B., la care locuim, ne ajută să respectăm tradițiile. Ieri, multă muzică (Bach, dar și Mozart – sonate pentru pian). Muzică și azi, în tren, spre București, după slujba de pomenire din bisericuța

Cuprins

<i>Notă asupra ediției</i>	7
Prefață	II
Partea întâi	
Problema memoriei	13
Partea a doua	
Cu plăcere privesc lumina soarelui	125